

Oleksandr KOMARNITSKYI
(*Kamianets-Podil'skyi*)

**SOVIET HISTORIANS OF THE POSTWAR
PERIOD ABOUT STUDENTS OF
PEDAGOGICAL UNIVERSITIES
OF RIGHT-BANK UKRAINE IN 1920s – 1930s**

In the article is displayed information about the potential of this researches, where widely presented normative acts of bolshevist authority concerning higher education, information about forming of students' environment, educational and public-political activity of young people, their financial position. The author of publication proves that the works of Soviet scientists was typical exaggeration of the role of the Bolshevik Party in the formation and development of higher education of the Republic. The article shows the views of historians who came down to the fact that after the October Revolution had created favorable conditions for cultural transformation to produce young people, especially workers and peasants and higher education.

Keywords: *students, historians, author, institute, research, system of education.*

УДК: 904+725.94-351.853 (477.75)

**Борис САВЧУК,
Уляна ПАЛІЙЧУК
(Івано-Франківськ)**

**РАДЯНСЬКА ПАМ'ЯТКООХОРОННА
ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
1940 – 1980-х рр.: ІДЕОЛОГІЧНІ ДЕФОРМАЦІЇ
І КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ ПРАГМАТИЗМ**

Розкриваються зміст, форми, методи, етапи радянської пам'яткоохоронної політики в Україні за доби тоталітаризму другої половини 1940-х – 1980-х рр. Акцентується на ідеологічних деформаціях у цій сфері, які попри внутрішню суперечливість створювали певні можливості для збереження національної культурної спадщини.

Ключові слова: *радянська доба, Українська РСР, пам'ятки історії та культури, пам'яткоохоронна політика.*

Охорона пам'яток історії та культури – багатопланова, складна сфера суспільного життя, що зумовлено її тісним взаємозв'язком з державною ідеологією, характером офіційної політики в ділянці культурно-історичних цінностей, функціонуванням управлінсько-виконавчої вертикалі та багатьма іншими чинниками. Будучи залежною від численних факторів, пам'яткоохоронна галузь зберігає і певну самостійність, автономність, адже вона розв'язує специфічні завдання, визначені окремою законодавчою базою, реалізується, регулюється спеціальними державними і громадськими органами

та, врешті, має свою науково-методологічну базу, що акумулює зарубіжний і вітчизняний досвід зі збереження культурної спадщини.

Сказане певною мірою визначає актуальність і практичну значущість заявленої в назві статті проблеми. Пам'яткоохоронна сфера в силу об'єктивних і суб'єктивних причин відзначається значною «тяглістю», консервативністю, тож закладені в її основу організаційні принципи і підходи продовжують зберігатися і визначати політику у сфері охорони культурної спадщини і за доби державної незалежності України.

У цій публікації ставимо за мету визначити зміст, етапи розвитку, здобутки і прогалини радянської пам'яткоохоронної політики в другій половині 1940–1980-х роках. Ця проблема вивчалася головню за радянського періоду (В. Акуленко, В. Войналович, В. Горбик, С. Заремба, І. Ігнаткін, Ю. Константинов, А. Лесик та ін.), а сучасними дослідниками розглядається фрагментарно (В. Горбик, Г. Денисенко, С. Кот, М. Пархоменко, О. Петровський), тож потребує спеціального поглибленого аналізу з позицій сучасних викликів, що стоять перед пам'яткоохоронним рухом в Україні.

Перші повоєнні роки дали цікавий досвід, коли Україна отримала можливість самостійного формування політики в ділянці охорони культурної спадщини, що зумовлювалося загальним підвищенням авторитету республіки, зокрема і як повноправного члена ООН. Ще в 1943–1945 рр. ЦК КП(б)У видав низку постанов, спрямованих на збереження історичного вигляду старовинних міст, пам'яток історії, архітектури і мистецтва¹, на благоустрій та увічнення пам'яті загиблих воїнів². Тоді ж розпочалося формування державних органів охорони пам'яток історії та культури. У березні 1944 р. створили відділ охорони пам'яток архітектури в складі Управління архітектури при РНК УРСР. Утім, відповідні підрозділи в структурі обласних управлінь фактично бездіяли через брак кваліфікованих кадрів. 1945 р. активізувалася робота з обліку та обстеження пам'яток архітектури, стали складати кошториси на проведення аварійно-відновлювальних робіт³.

Після створення у березні 1945 р. Управління охорони пам'яток культури і старовини в структурі урядового Комітету у справах культурно-освітніх установ відповідні сектори охорони пам'яток у 1946 р. виникли в складі управлінь культурно-освітніх установ західних областей України. Для координації діяльності цих структур та Управління в справах архітектури при РНК створили спеціальну урядову комісію на чолі з відомим поетом і діячем М. Бажаном. Для проведення реставраційно-відновлювальних робіт та спорудження монументів у системі управління в справах архітектури постав спеціалізований трест «Будмонумент»⁴. Поряд зі зростаючою кількістю взятих під охорону пам'яток архітектури, історії та археології (на 1948 р. –

25 тис.), розпочалося складання їхніх реєстрів, запроваджувалася практика взяття під охорону держави та укладання договорів з підприємствами, колгоспами, установами на використання нерухомих пам'яток⁵.

Ситуація у пам'яткоохоронній сфері кардинально змінюється наприкінці 1940-х років. З прибуттям 1947 р. в Україну Л. Кагановича розгортається кампанія викорінення «українського буржуазного націоналізму як головної небезпеки радянського устрою», її гострота спрямовується в західний регіон. Посилення партійного диктату та ідеологізації сфери охорони пам'яток засвідчив серпневий 1947 р. лист ЦК КПУ до обкомів партії, в якому її пріоритетним напрямом визначалися виявлення і пропаганда пам'ятних місць і будинків, пов'язаних з історією революційного руху та Великою Вітчизняною війною⁶.

З прийняттям 14 жовтня 1948 р. Радою Міністрів СРСР постанови «Про заходи до поліпшення охорони пам'яток культури» запроваджуються єдині загальносоюзні принципи такої роботи. Про це свідчать ухвалені в грудні того ж року аналогічна постанова Ради Міністрів УРСР та «Положення про охорону пам'яток культури на території Української РСР»⁷, що визначали зміст і механізми виконання ухвали радянського уряду. Згідно з цими документами, справа охорони та збереження пам'яток покладалася на виконавчі комітети обласних, міських, районних, сільських рад депутатів трудящих. Функції з керівництва і контролю за обліком, охороною, використанням, ремонтом і реставрацією різних видів пам'яток культури перебирали урядові Комітет у справах культурно-освітніх установ та Комітет у справах мистецтв. Усі пам'ятки, що мали наукове, історичне та художнє значення, оголошувалися недоторканим всенародним надбанням і бралися під охорону держави. Це «Положення» справило істотний вплив на розвиток теорії пам'яткознавства та законодавчої бази з охорони культурної спадщини впродовж трьох наступних десятиріч. Названі акти кодифікували попередні нормативні документи і досвід з охорони пам'яток та визначали правила їх обліку, дослідження, використання.

Відповідальність обласних та місцевих рад за охорону «історичних пам'ятників, пам'ятників революції, Великої Вітчизняної війни, культури і заповідних місць» (у такому єдиному формулюванні) покладалася на обласні, міські, районні, сільські ради депутатів трудящих затвердженими у травні 1957 р. та липні 1968 рр. положеннями про їхню діяльність⁸.

Ці документи мають принципове значення для радянської пам'яткоохоронної політики. Вони свідчать про намагання перекласти відповідальність за цю важливу справу на органи місцевого самоврядування, які зобов'язувалися виконувати відповідні розпорядження компартії, але не мали для

цього необхідних ресурсів. Запускався в дію механізм міжвідомчої подрібненості, коли за відсутності єдиного державного органу, відповідального за весь комплекс питань охорони і використання пам'яток, цією справою мали займатися різнопрофільні структури, жодна з яких не несла повної відповідальності за реальний стан справ у ділянці охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини.

Новий етап реформування державного управління нею розгортається на тлі демонтажу сталінської тоталітарної системи та пошуку оптимальної моделі керівництва суспільством у другій половині 1950-х років. Замість старих урядових комітетів у справах культурно-освітніх установ і мистецтв утворили новий орган – Міністерство культури УРСР, який перебрав на себе і частину пам'яткоохоронних функцій. Замість Управління у справах архітектури створено Державний комітет Ради Міністрів Української РСР у справах будівництва (Держбуд УРСР), що став здійснювати керівництво та контроль за охороною, ремонтом, реставрацією пам'яток архітектури⁹. Такі зміни дещо поліпшили координацію пам'яткоохоронної діяльності на республіканському рівні, однак погіршили її ведення на місцях, позаяк спричинили скасування у штатах обласних управлінь культури та відділів у справах архітектури і будівництва посад інспекторів з охорони пам'яток. Це послабило увагу до них, особливо у віддалених місцевостях.

Неоднозначні, контрверсійні процеси супроводжували розвиток пам'яткоохоронної справи у 1960-х роках. Ідеологічні чинники зумовили визрівання негативних тенденцій і явищ її розвитку, які згодом набули відверто руйнівних форм і наслідків. Це проявилось в інспірованих Москвою кампаніях боротьби з релігією та «надмірним захопленням старовиною», що негативно позначилося на обліку та стані збереження архітектурних споруд, особливо культових. Після того, як на січневому 1961 р. пленумі ЦК КПКРС М. Хрущов назвав відбудову і реставрацію «багатьох непотрібних об'єктів старовини» «надуманою справою» і «розтратою народних коштів»¹⁰, уряд УРСР у червні 1961 р. та серпні 1963 рр. ухвалив постанови про виключення зі списків пам'яток архітектури об'єктів, що «не мають визначної цінності», та про впровадження інших видів пам'яток¹¹. Унаслідок такого курсу більше ніж удвічі, до 23 тис., скоротили кількість пам'яток мистецтва, історії та археології республіканського значення¹². У такій же пропорції (до 1346) скоротили список пам'яток архітектури¹³. У зазначені роки у п'ять разів, до 80 тис. крб., зменшили мізерні асигнування на проведення ремонтно-реставраційних робіт¹⁴.

Водночас учений В. Акуленко відзначає, що у 1960-х роках посилилася тенденція щодо гуманізації сфери охорони та збереження культурної спадщини, пов'язуючи її з появою норм про відповідальність за порушення чинних правил охорони

пам'яток¹⁵. Ідеться про положення кримінального (1960 р.) та цивільного (1963 р.) кодексів УРСР, які визначали кримінальну відповідальність за нищення пам'яток природи і культури та порядок виконання споруд, що мають культурну цінність¹⁶.

З усуненням у жовтні 1964 р. М. Хрущова від влади наступила і деяка «відлига» у пам'яткоохоронній сфері. Припиненню масового нищення пам'яток архітектури і зодчества сприяло включення СРСР, зокрема й Української РСР, до міжнародної системи збереження історико-культурної спадщини, що проявилось у створенні спеціальних організаційних структур, започаткуванні практики проведення оглядів стану збереження і використання пам'яток тощо. Під впливом виступів інтелігенції на захист національної культурної спадщини 1966 р. постало Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), тож широка громадськість отримала реальний важіль впливу на їхню охорону і збереження.

Після спеціального обговорення проблеми охорони пам'яток у республіці 20 лютого 1967 р. Рада Міністрів УРСР прийняла епохальну постанову¹⁷, що визначала стан і програму розвитку цієї важливої галузі суспільного життя. Поряд з досягненнями в спорудженні та благоустрої меморіальних об'єктів, пам'яток бойової і трудової слави констатували «серйозні недоліки» в роботі «місцевих органів» (які насправді реалізовували директиви керівництва. – Б.С., У.П.) з обліку, охорони, збереження та використання історико-архітектурних споруд. На них та осередки УТОПІК покладалося завдання з розробки заходів щодо впорядкування та використання пам'яток революційної, бойової і трудової слави. Вимагалось посилити роботу зі встановлення пам'яткоохоронних знаків та виготовлення відповідної документації.

Хоча на практиці ця програма реалізовувалася непослідовно й не була доведена до кінця, вона започаткувала новий етап пам'яткоохоронного руху України, запустивши в дію механізми, які визначали її розвиток упродовж двох наступних десятиріч. Перехід до перспективного планування, що збігалось з радянськими п'ятирічками, посилювало забюрократизованість цієї сфери та водночас давало їй більшої цілеспрямованості й передбачуваності. Поліпшенню фінансування ремонтно-реставраційних робіт сприяла запроваджена 1968 р. практика, згідно з якою асигнування на цю справу мали передбачатися в республіканському та місцевому бюджетах. Як наслідок – обсяги відповідних фондів за 1967–1970 рр. зросли з 3,8 млн. до 6,5 млн. крб., що лише за 1969–1970 рр. дозволило реставрувати майже 16 тис. пам'яток¹⁸. Окрім того, на впорядкування могил та спорудження на них надгробків і пам'ятників дозволялось витратити до 50 % коштів з місцевих бюджетів, що призначалися для благоустрою міст і селищ.

Конкретизувалися компетенції спеціально уповноважених органів державного управління: Міністерство культури УРСР стало відповідати за охорону, збереження і використання пам'яток історії, археології, монументального мистецтва, Держбуд УРСР виконував такі ж функції стосовно пам'яток архітектури і містобудування. Така система відомчого розподілу сприяла усуненню суперечностей і дублювання в пам'яткоохоронній діяльності на місцевому рівні, де наприкінці 1960-х років у штапти обласних і міських управлінь культури та обласних відділів у справах будівництва та архітектури ввели (поновили) посади інспекторів з охорони пам'яток.

Наприкінці 1960-х років розпочалася підготовка грандіозного проекту зі складання «Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР», що за чіткою схемою реалізовувався на рівні окремих республік та стосовно областей, міст, сіл, селищ. Цей процес розтягнувся на десятиріччя та сприяв удосконаленню обліку і дослідженню нерухомих об'єктів культурної спадщини¹⁹.

Піднесення пам'яткоохоронної діяльності у другій половині 1960-х років швидко згасає у «застійні» 1970-ті. Багато ініціатив і проектів не були доведені до кінця. Це передусім стосується питань обліку і реставрації пам'яток, встановлення охоронних зон і знаків тощо. Розв'язання справи використання пам'яток гальмувалося через незацікавленість та відсутність реальних механізмів впливу місцевих рад на проблему збереження культурної спадщини, що призводило до прямих порушень чинного законодавства.

Радянські реалії породили парадоксальну ситуацію: позаяк охорону і збереження пам'яток мали забезпечувати місцеві органи влади з власних бюджетів, вони намагалися реєструвати їх якомога менше, штучно збіднюючи таким чином національну культурну спадщину своїх територій. Низьким залишався адміністративно-правовий статус органів охорони пам'яток, які мусили керуватися не чинним законодавством, а вказівками компартійної номенклатури і власних відомств. Це виразно проявилось в диктаті Держбуду УРСР та обласних структур на планування та забудову міст і сіл, оскільки працюючі в їхніх штатах інспектори не наважувалися підняти голос на захист старовини.

Через надмірну централізацію багато областей УРСР потерпали через обмежені організаційно-фінансові ресурси проведення ремонтно-реставраційних робіт та спорудження нових монументів. Квітнева 1969 р. постановою уряду зобов'язувала Держбуд УРСР створити на базі республіканських науково-реставраційних виробничих майстерень Українське спеціальне науково-реставраційне виробниче управління з підрозділами в семи містах. При УТОПІК діяло Республіканське спеціальне будівельно-реставраційне управління з дільницями в шести областях²⁰. Хронічно не вистачало бюджет-

них асигнувань на ремонтно-реставраційні роботи (хоча в 1985–1990 рр. в Україні для цього виділили чималу суму – 55 млн. крб.²¹), тож прогресувала тенденція, коли історико-архітектурні пам'ятки руйнувалися, зношувалися значно швидше, аніж нарощувалися виробничі потужності реставраційних установ.

За таких умов відповідальність за негаразди і прогалини в галузі охорони пам'яток компартійне керівництво переклало на УТОПІК. У жовтні 1972 р. Політбюро ЦК КПУ гостро розкритикувало його діяльність з надання державним органам допомоги у справі охорони та збереження пам'яток. Засуджуючи надмірне «захоплення старовиною, її ідеалізацію, некритичне ставлення до архаїчних форм у побуті та звичаях» та приналежність до Товариства осіб із «ідейно нечіткими поглядами», його подальший розвиток спрямовувався на посилення лекційної пропаганди пам'яток революційної, бойової і трудової слави та добір зрілих кваліфікованих кадрів. Партійні комітети різних рівнів мали окреслювати роботу організацій УТОПІК на основі ленінських принципів монументальної пропаганди²². За цим документом Держбуд і Мінкультури УРСР зобов'язали місцеві ради переглянути списки різних видів пам'яток на предмет внесення до них об'єктів, що сприяють вихованню радянського патріотизму та інтернаціоналізму²³.

Перша половина 1970-х років ознаменувалася посиленням ідеологічного диктату КПРС у пам'яткоохоронній сфері. Це проявилось в усуненні від неї творчої і наукової інтелігенції, яскравим свідченням чого стало звинувачення істориків А. Апанович, М. Брайчевського, скульптора І. Гончара, мистецтвознавця Г. Логвина та інших відомих діячів у «націоналізмі» й відстороненні їх від діяльності УТОПІК. Поглибилася деформація в її фінансуванні: у той час, коли сотні пам'яток історії та культури, передусім архітектури, перебували в жалюгідному стані, потребували ремонту, головні асигнування спрямовувалися на зведення монументів, що увічнювали події та персоналії радянської історії. Обґрунтовуванню такої політики слугувало штучне протиставлення сучасних монументальних споруд пам'яткам минулого.

Наприкінці 1970-х років окреслилися нові тенденції в розвитку пам'яткоохоронного руху, хоча за доби «реального соціалізму» він апріорі не міг зазнати кардинальних змін, тож продовжував еволюціонувати у фарватері загальних застійних явищ. З формальних позицій їх відправною точкою можна вважати ухвалений після «всенародного обговорення» у жовтні 1976 р. Верховною Радою СРСР Закон «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», на основі якого в липні 1978 р. Верховна Рада УРСР ухвалила ідентичний за назвою і змістом законодавчий акт. Цей документ став кроком уперед завдяки кодифікації вже дію-

чих та низки нових норм, викладених у п'яти розділах. Вони увиразнили суть головних понять пам'яткознавства і системи державного обліку пам'яток та спрямовували на всебічне поліпшення їх охоронності, визначали порядок їх використання, посилювали відповідальність за порушення законодавства. На основі вітчизняного і міжнародного досвіду конкретизувалися права і обов'язки державних органів, громадських організацій та окремих громадян у цій ділянці.

У традиційному для радянської законотворчості дусі, яка лише символічно оновлювала фасад тоталітарної держави, багато статей Закону УРСР 1978 р. носили нечіткий, надмірно загальний характер, що залишало простір для волонтаристсько-бюрократичного ставлення до культурної спадщини. Положення Закону не містили механізмів для їх реалізації, тож за відсутності відповідних підзаконних актів він фактично залишався нечинним. Лише в 1982 і 1986 рр. з'явилися «Положення» та «Інструкція», які роз'яснювали і доповнювали союзний і республіканський акти 1976 і 1978 рр. в питаннях обліку, охоронності, збереження, використання, а також ремонту, реставрації, консервації пам'яток історії та культури. Утім, на практиці вони стали радше «декларацією про наміри», бо «керівництвом до дії» залишалися ленінські принципи монументальної пропаганди, покликаючись на які компартійна номенклатура використовувала систему охорони пам'яток для утвердження соціалістичних ідеалів.

Завершальний етап пам'яткоохоронного руху радянської доби ознаменувала тенденція, коли формування його нової філософії не спричинило адекватних змін у практично-організаційній діяльності. Кинуті КПРС гасла «перебудови», «демократизації», «гласності» призвели до неочікувано глибоких трансформацій у масовій суспільній свідомості, що зумовили формування якісно нового погляду на культурну спадщину та потребу її збереження. Різка зміна пріоритетів, коли замість «класового підходу» стали висуватися «загальнолюдські цінності», посилювало розуміння самотності національної історії і старожитностей українського народу. Це зумовило розгортання у 1988–1989 рр. національно-патріотичної діяльності з відновлення пам'яток, пов'язаних з його минулим, та увічнення пам'яті про національних героїв. На цій основі кристалізувалося розуміння необхідності збереження цілісних історико-культурних комплексів, коли заповідними ставали не лише окремі об'єкти, але й їхнє культурне оточення – вулиці, райони, цілі міста і села.

Утім, зміна ідейної парадигми пам'яткоохоронної справи на рівні масової суспільної свідомості не призвела до логічного оновлення її організаційно-управлінської підсистеми, яка виявилася інертною, консервативнішою, бо залишалася під контролем компартійної і державної номенклатури.

Як не парадоксально, але міжвідомча розрізненість у цій сфері суперечила загальним принципам радянського державного управління, які вимагали, щоб один орган виконував єдину за своїм змістом управлінську функцію, яку не слід розділювати між різними виконавчими й адміністративними органами. Однак у сфері охорони пам'яток ця засада не реалізувалася, тож формування цілісної системи державного управління цією галуззю так і не було завершено.

Таким чином, основними рисами радянської політики у сфері охорони пам'яток стали її надмірна ідеологізація, міжвідомча подрібненість в управлінні, намагання перекласти відповідальність за збереження культурної спадщини на громадські організації, спрощений класовий підхід до добору, оцінки та взяття під охорону її об'єктів, «залишковий» підхід до фінансування цієї справи тощо. Було деформоване саме розуміння її змісту і завдань, адже замість порятунку автентичних пам'яток-реліквій головні зусилля і ресурси спрямували на зведення нових і ремонт старих монументальних споруд. Поряд з цим вживалися реальні законотворчі та організаційно-управлінські заходи щодо забезпечення обліку та охорони нерухомих пам'яток історії та культури.

¹ Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського ряду, 1917-1960 рр.: Зб. док. в 2-х т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1960. – Т. 2. – 316 с.

² Про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які полягли в боротьбі за визволення і незалежність Радянської України. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 1 квітня 1944 року // Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. актів / К. : Політвидав України, 1970. – С. 220–221.

³ Кот С. І. Становлення державної системи охорони пам'яток в Україні / С. І. Кот // Історико-культурна спадщина України: Проблеми дослідження та збереження / НАН України; Інститут історії НАН України. – К., 1998. – С. 36–37.

⁴ Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. актів. – С. 398.

⁵ Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990) / В. І. Акуленко. – К. : Вища школа, 1991. – С. 176; Кот С. І. Становлення державної системи охорони пам'яток в Україні. – С. 36–37.

⁶ Там само. – С. 40.

⁷ Про заходи до поліпшення охорони пам'ятників культури на території УРСР. Постанова Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. // Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. актів. – С. 37–38; Положення про охорону пам'яток культури на території УРСР. Затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. // Там само. – С. 38–46.

⁸ Там само. – С. 34–36.

⁹ Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). – С. 182.

¹⁰ Там само. – С. 185–187.

¹¹ Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР.

Постанова Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. // Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. актів. – С. 244–245.

¹² Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). – С. 221.

¹³ Список пам'ятників архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави. Затверджено постановою Ради Міністрів Української РСР від 24 серпня 1963 року № 970 // Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. актів. – С. 246–334.

¹⁴ Історія застерігає. – К., 1986. – 219 с.

¹⁵ Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). – С. 184.

¹⁶ Цивільний кодекс Української РСР (Витяг) // Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. актів. – С. 431; Кримінальний кодекс Української РСР (Витяг) // Там само. – С. 431.

¹⁷ Про стан і заходи по подальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії Української РСР. Постанова Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. // Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. актів. – С. 80–88.

¹⁸ Войналович В. А. Досвід і проблеми охорони пам'яток історії та культури в 60-80-х роках / В. А. Войналович // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. – 1989. – № 4. – С. 34–35.

¹⁹ Див.: Горбик В. Багатотомний «Звід пам'яток історії та культури України» / В. Горбик // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / Інститут історії України НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. – К., 2007. – С. 93–113.

²⁰ Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). – С. 194–195.

²¹ Там само. – С. 226.

²² Завдання організацій товариства по виконанню постанови ЦК Компартії України «Про роботу Українського товариства охорони пам'яток історії та культури». – К., 1972. – С. 7–9, 17–8.

²³ Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). – С. 200.

**Борис САВЧУК,
Уляна ПАЛИЙЧУК
(Івано-Франковск)**

**СОВЕТСКАЯ ПОЛИТИКА
ПО ОХРАНЕ ПАМЯТИКОВ В УКРАИНЕ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1940 – 1980 гг.:
ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ
И КУЛЬТУРНЫЙ ПРАГМАТИЗМ**

Раскрываются содержание, формы, методы, этапы советской политики по охране памятников в Украине в период тоталитаризма второй половины 1940 – 1980 гг. Акцентируется на идеологических трансформациях в этой сфере, которые, несмотря на внутренние противоречия, создавали некоторые возможности для сохранения национального культурного наследия.

Ключевые слова: советская эпоха, Украинская ССР, памятники истории и культуры, политика в сфере охраны памятников.

**Borys SAVCHUK,
Uliana PALIYCHUK
(Ivano-Frankivsk)**

**THE SOVIET POLICY OF PROTECTION
ATTRICTIONS IN UKRAINE IN THE SECOND
PART OF THE 1940s – 1980s:
THE IDEOLOGICAL DEFORMATIONS AND
CULTURAL PRAGMATISM**

The content, forms, methods, stages of the Soviet policy of protection attractions in Ukraine during the period of totalitarianism in the second half of the 1940s – 1980s. The author made an accent on ideological deformations in this area, despite the internal contradictions created some opportunities for the preservation of national cultural heritage.

Key words: Soviet era, Ukrainian SSR, historical and cultural monuments, the Soviet policy of protection attractions.

УДК 069(091)(477.86)

**Руслан КОТЕНКО
(Івано-Франківськ)**

**РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОГО ТУРИЗМУ Й
ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НА ПРИКАРПАТТІ: ДОСВІД 70–80-х рр. ХХ ст.**

У статті аналізується історичний досвід розвитку молодіжного туризму і туристично-краєзнавчої діяльності на Прикарпатті (Івано-Франківщині) у 70–80-х рр. ХХ ст., коли за складних соціально-економічних та ідеологічних умов вони досягли високого рівня. Розглядаються їх інституційна основа, провідні тенденції розвитку та роль і місце у республіканських і союзних туристичних потоках.

Ключові слова: радянський період історії, Прикарпаття, молодіжний туризм, туристично-краєзнавча робота, подорожі та екскурсії.

Активний період історії вітчизняного, зокрема й молодіжного, туризму становлять 70-80-ті рр. ХХ ст., коли навіть за умов ідеологічного диктату, наростання застійних явищ у соціально-економічній сфері він пережив певне піднесення. Цей феномен заслуговує на спеціальне глибоке вивчення, причому не лише в масштабах України чи всього СРСР (В. Бабарицька, В. Бугрій, С. Грибанова, Т. Дьорова, Р. Дьякова, Б. Ємельянов, В. Зінченко, А. Короткова, О. Костюкова, О. Малиновська, Л. Воронкова, В. Касаткін, В. Квартальнов, С. Попович, Т. Сокол, В. Федорченкова та ін.), а й на регіональному рівні, зокрема в межах Прикарпаття, яке завдяки потужному рекреаційному потенціалу (унікальні природа, етнокультура, історична спадщина) вважалося одним з найпривабливіших туристичних районів Радянського Союзу. Підхід

на «мікрорівні» поглиблює та увиразнює уявлення про зміст, механізми, здобутки і прогалини розвитку туристично-екскурсійної справи в масштабі всієї України та дозволяє порівнювати її розвиток з іншими радянськими республіками. Така постановка проблеми відповідає злободенним завданням сучасної української історіографії, яка, здолавши етап «викриття» і безапеляційної критики «радянського минулого», починає виважено, об'єктивно досліджувати складні суперечливі процеси і явища цього важливого періоду історії України.

Метою статті є з'ясування характеру, інституційної основи та провідних тенденцій розвитку молодіжного туризму і туристично-краєзнавчої діяльності на Прикарпатті за радянського періоду та визначення їхньої ролі і місця в республіканських і союзних туристичних потоках.

Важливе підґрунтя для її реалізації дають документи з фондів Івано-Франківського обласного державного архіву та інші фактично не вивчені науковцями матеріали радянської доби. У документах і літературі цього періоду поняття «молодіжний туризм» нерідко вживалося як тотожне словосполученням «дитячо-юнацький туризм» та «туристично-краєзнавча робота». У першому випадку це не зовсім виправдано, оскільки за віковими ознаками до «дітей і юнацтва» радянська соціологія відносила осіб віком до 16 і 18 років, до «молоді» – осіб до 28 чи 30 років. Відносно другого випадку слід наголосити: вся туристично-екскурсійна діяльність з-поміж дітей та юнацтва мала краєзнавче спрямування, що слугувало розв'язанню відповідних ідейно-виховних завдань. Її розвиток забезпечували різні суспільні інститути, з-поміж яких головну роль відігравали місцеві (обласні, міські, районні) органи освіти зі своїми структурними підрозділами навчального та організаційно-методичного характеру; обласна рада з туризму і екскурсій (ОРТЕ), що існувала в структурі профспілок; комсомол, який мав здійснювати загальне керівництво цією справою.

На розвиток молодіжного туризму та «посилення уваги» до туристично-екскурсійної діяльності серед дітей та юнацтва спрямовували численні компартійні й урядові постанови. Вказівки центральних органів знаходили відповідну реакцію на місцевому рівні, однак установка щодо «комплексного підходу» до молодіжного туризму ще більше заформалізувала його організацію. Це яскраво засвідчують спеціальні перспективні плани, які хронологічно збігалися з радянськими п'ятирічками.

До прикладу, такий план на 1975–1980 рр., ухвалений Івано-Франківською ОРТЕ спільно з обласним відділом народної освіти і Бюро міжнародного молодіжного туризму (БММТ) «Супутник», як головну мету визначав використання масового туризму як важливого засобу комуністичного виховання дітей і молоді. Цьому мала слугувати робота з організації маршрутів вихідного дня; бага-